

Урок № 33-34

Тема уроку: Робота під час переміщення заряду в однорідному електричному полі

Мета уроку:

- навчальна – сформулювати поняття роботи електричного поля; вивести формули роботи поля по переміщенню електричного заряду; продовжувати формувати в свідомості учнів поняття матеріальності електричного поля;
- розвивальна – розвивати уяву, творчі здібності учнів, вдосконалювати вміння застосовувати набуті знання на практиці;
- виховна – виховувати почуття відповідальності, взаємодопомоги, вміння виступати перед аудиторією.

Матеріал до уроку

Робота в електричному полі

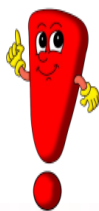
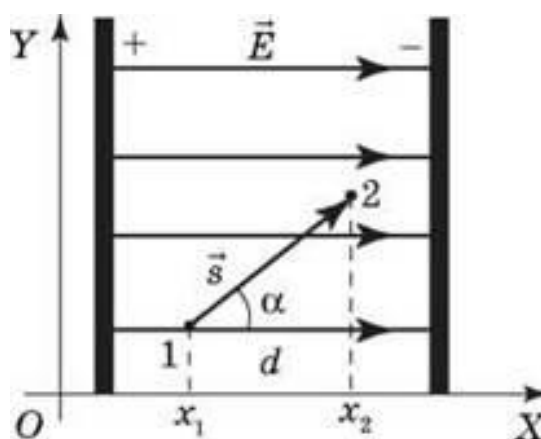
Нехай в однорідному електричному полі напруженістю E позитивний точковий заряд q переміщується із точки 1 з координатою x_1 у точку 2 з координатою x_2 .

Обчислимо роботу, яка буде виконана силами електростатичного поля з переміщення цього заряду. З курсу фізики 10-го класу ви знаєте, що робота A , яку виконує сила F з переміщення тіла, дорівнює:

$$A = FS \cos a$$

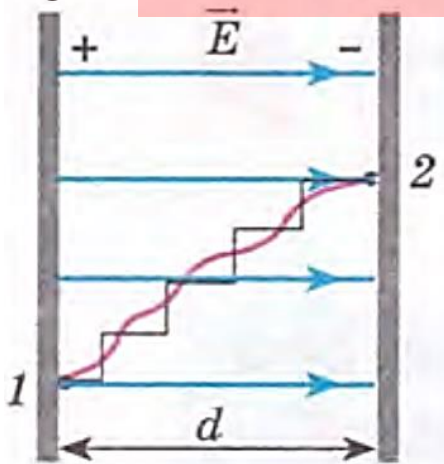
де $\vec{s}$ переміщення тіла; a - кут між векторами $\vec{F}$ і $\vec{s}$.

У нашому випадку сила $\vec{F}$, що діє на заряд q , дорівнює $\vec{F} = \vec{E}S$, а $S \cos a = d = x_2 - x_1$ є проекцією вектора переміщення на напрямок силових ліній поля, який у даному випадку збігається з напрямком осі OX .

Робота сил однорідного електростатичного поля в ході переміщення електричного заряду з точки 1 у точку 2 ($A_{1 \rightarrow 2}$) дорівнює:

$$A_{1 \rightarrow 2} = qEd$$

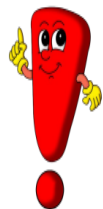

$$A_{1 \rightarrow 2} = qE(x_2 - x_1) \quad \text{або} \\ A_{1 \rightarrow 2} = qEd \quad (1)$$

Зверніть увагу: якби в даному випадку заряд переміщувався не з точки 1 у точку 2, а навпаки, то знак роботи змінився б на протилежний, тобто робота виконувалась би проти сил поля. Той самий результат

було б отримано, якби з точки 1 у точку 2 переміщувався не позитивний, а негативний заряд.

Формула (1) буде справджуватись у випадках руху заряду по будь-якій траєкторії. Справді, будь-яку лінію, що сполучає точки 1 і 2 в однорідному електростатичному полі, можна подати у вигляді ламаної, нескінченно малі ланки якої розташовані паралельно силовим лініям і перпендикулярно до них. У цьому випадку робота $A_{1 \rightarrow 2}$, яку виконують сили поля в ході переміщення заряду з точки 1 у точку 2, може бути подана у вигляді суми робіт: $A_{1 \rightarrow 2} = A_{\parallel} + A_{\perp}$, де $A_{\parallel}$ і $A_{\perp}$ - роботи, що виконуються силами поля на ділянках, відповідно паралельних силовим лініям і перпендикулярних до них. При цьому в разі переміщення заряду перпендикулярно до силових ліній робота поля дорівнює нулю.

Робота сил однорідного електростатичного поля не залежить від форми траєкторії руху заряду в цьому полі, а визначається початковим та кінцевим положеннями заряду; у випадку замкненої траєкторії заряду робота сил поля дорівнює нулю

Зазначені властивості має будь-яке електростатичне поле, а не тільки однорідне, тобто електростатичне поле є **потенціальним (консервативним)**.

Як пов'язані робота і потенціальна енергія

Тіло, що перебуває в потенціальному полі, має потенціальну енергію, за рахунок зменшення якої сили поля виконують роботу. Тому заряджене тіло, поміщене в електростатичне поле, так само як і тіло, що перебуває в гравітаційному полі Землі, має потенціальну енергію. А різниця її значень у довільних точках 1 і 2 дорівнює роботі, яку повинні виконати сили поля, щоб перемістити заряджене тіло (заряд) із точки 1 у точку 2:

$$A_{1 \rightarrow 2} = W_{п1} - W_{п2}$$
$$A_{1 \rightarrow 2} = -\Delta W_{п}$$

де $W_{п1}$ і $W_{п2}$ - потенціальні енергії заряду в точках 1 і 2 відповідно.

Щоб дати коректне визначення потенціальної енергії заряду, необхідно домовитися про вибір нульової точки. Нагадаємо: нульовою називається точка, про яку домовляються, що в ній потенціальна енергія заряду дорівнює нулю. Зазвичай за нульову обирають будь-яку точку, що нескінченно віддалена від зарядів, які створюють поле: $W_{п} \rightarrow 0$ якщо $R \rightarrow \infty$. У такому випадку $W_{п2} = 0$, а $A_{1 \rightarrow 2} = W_{п1}$.

Тобто потенціальна енергія заряду в даній точці електростатичного поля дорівнює роботі, яку має виконати поле для переміщення заряду з цієї точки в нескінченність.

Закріплення нових знань і вмінь

Задача 1. Заряд ядра атома цинку рівний $4,8 \cdot 10^{-18} \text{ Кл}$. Визначити потенціал електричного поля, створеного ядром атома цинку, на відстані 10 нм .

Дано:

$$q = 4,8 \cdot 10^{-18} \text{ Кл}$$
$$d = 10 \text{ нм}$$

$$\varphi = k \frac{q}{d}$$

$$\varphi = 9 \cdot 10^9 \frac{\text{Нм}^2}{\text{Кл}^2} \cdot \frac{4,8 \cdot 10^{-18} \text{ Кл}}{10 \cdot 10^{-9} \text{ м}} = 4,32 \text{ В}$$

$\varphi = ?$

Відповідь: $4,32 \text{ В}$.

Задача 2. Електрон летить з точки А до точки В, між якими різниця потенціалів рівна 100 В . Яку швидкість матиме електрон в точці В, якщо в точці А його швидкість була рівною нулю.

Дано:

$$\varphi = 100 \text{ В}$$

$$v_A = 0$$

$$A = q\varphi$$

$$A = \frac{mv_B^2}{2} - \frac{mv_A^2}{2}$$

$$q\varphi = \frac{mv_B^2}{2}$$

$$v_B = \sqrt{\frac{2q\varphi}{m}}$$

$$v_B = \sqrt{\frac{2 \cdot 1,6 \cdot 10^{-19} \text{ Кл} \cdot 100 \text{ В}}{9,1 \cdot 10^{-31} \text{ кг}}} = 5,9 \cdot 10^6 \text{ м/с}$$

$v_B = ?$

Відповідь: $5,9 \cdot 10^6 \text{ м/с}$.

Задача 3. Визначити зміну енергії і швидкості електрона, який пролітає в прискорювачі від точки з потенціалом φ_1 до точки з потенціалом φ_2 , якщо $\Delta\varphi = 2 \cdot 10^6$ В.

Дано:

$$\Delta\varphi = 2 \cdot 10^6 \text{ В,}$$
$$Q = 1,6 \cdot 10^{-19} \text{ Кл,}$$
$$m = 9,1 \cdot 10^{-31} \text{ кг.}$$

$$\Delta W_{\text{к}} - ? \quad \Delta v - ?$$

Розв'язання

Кінетична енергія електрона змінюється внаслідок того, що під час руху електрона виконується робота

$$A = \Delta W_{\text{к}}.$$

Враховавши, що $\Delta W_{\text{к}} = \frac{m_e v^2}{2}$ і $A = Q\Delta\varphi$, одержимо

$$\frac{m(\Delta v)^2}{2} = Q\Delta\varphi.$$

Отже, зміна кінетичної енергії $\Delta W_{\text{к}} = Q\Delta\varphi$, а зміна швидкості $\Delta v = \sqrt{\frac{2Q\Delta\varphi}{m}}$.

За умовою задачі одержимо:

$$\Delta W_{\text{к}} = 1,6 \cdot 10^{-19} \text{ Кл} \cdot 2 \cdot 10^6 \text{ В} = 3,2 \cdot 10^{-13} \text{ Дж,}$$

$$\Delta v = \sqrt{\frac{2 \cdot 1,6 \cdot 10^{-19} \text{ Кл} \cdot 2 \cdot 10^6 \text{ В}}{9,1 \cdot 10^{-31} \text{ кг}}} = 0,83 \cdot 10^9 \text{ м/с.}$$

Відповідь: зміна кінетичної енергії $3,2 \cdot 10^{-13}$ Дж, а швидкості – $0,83 \cdot 10^9$ м/с.

Оголошення домашнього завдання

Написати конспект, опрацювати §3 (підручника №2) с.15-16, виконати впр.1 на с. 19.

Урок № 34

Тема уроку: Потенціал електричного поля. Різниця потенціалів. Зв'язок напруженості електричного поля з різницею потенціалів

Мета уроку:

- навчальна – ознайомити учнів з енергетичною характеристикою електростатичного поля; навчити учнів розв'язувати стандартні задачі з даної теми;
- розвивальна – розвивати уяву, творчі здібності учнів, вдосконалювати вміння застосовувати набуті знання на практиці;
- виховна – виховувати почуття відповідальності, взаємодопомоги, вміння виступати перед аудиторією.

Матеріал до уроку

Потенціал електричного поля

Потенціал електростатичного поля в даній точці - це скалярна фізична величина, яка характеризує енергетичні властивості електростатичного поля й дорівнює відношенню потенціальної енергії $w_{\text{п}}$ електричного заряду, поміщеного в дану точку поля, до значення q цього заряду

$$\varphi = \frac{W_{\text{п}}}{q}$$

Одиниця потенціалу в СІ - вольт (В): $[\varphi] = \frac{\text{Дж}}{\text{Кл}} = \text{В}$.

Формула для розрахунку потенціалу φ поля, створеного точковим зарядом Q , у точках, що розташовані на відстані r від заряду Q :

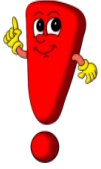
$$\varphi = k \frac{q}{r}$$

Коли поле утворене кількома довільно розташованими зарядами $q_1, q_2, \dots, q_n$, потенціал φ поля в будь-якій точці цього поля дорівнює алгебраїчній сумі потенціалів $\varphi_1, \varphi_2, \dots, \varphi_n$, створюваних кожним зарядом окремо:

$$\varphi = \sum_{i=1}^n \varphi_i$$

Різниця потенціалів

Потенціал у певній точці може мати різні значення, зумовлені вибором нульової точки, тому практично важливу роль відіграє не сам потенціал, а різниця потенціалів, яка не залежить від вибору нульової точки.

Різниця потенціалів - це різниця значень потенціалу в початковій і кінцевій точках траєкторії руху заряду

Коли в електростатичному полі заряд рухається з точки 1 у точку 2, це поле виконує роботу, яка дорівнює зміні потенціальної енергії заряду, взятій із протилежним знаком: $A_{1 \rightarrow 2} = -\Delta W_{\text{п}}$. Отже,

$$A_{1 \rightarrow 2} = W_{\text{п1}} - W_{\text{п2}} \quad (1)$$

Якщо потенціальну енергію подати як $W_{\text{п}} = q\varphi$ і цей вираз підставити у формулу (1), одержимо:

$$A_{1 \rightarrow 2} = q\varphi_1 - q\varphi_2 = q(\varphi_1 - \varphi_2)$$

Звідси:

$$\frac{A_{1 \rightarrow 2}}{q} = \varphi_1 - \varphi_2.$$

Різниця потенціалів між двома точками - це скалярна фізична величина, яка дорівнює відношенню роботи сил електростатичного поля з переміщення заряду з початкової точки в кінцеву до значення цього заряду

$$\varphi_1 - \varphi_2 = \frac{A_{1 \rightarrow 2}}{q}$$

Одиниця різниці потенціалів в СІ - вольт (В). Різниця потенціалів між двома точками поля дорівнює 1 В, якщо для переміщення між ними заряду 1 Кл електричне поле виконує роботу 1 Дж.

Слід зазначити, що різницю потенціалів ($\varphi_1 - \varphi_2$) у подібних випадках також називають напругою (U).

Важливо не плутати зміну потенціалу $\Delta\varphi = \varphi_2 - \varphi_1$ і різницю потенціалів (напругу) $\varphi_1 - \varphi_2$.

Як пов'язані напруженість електростатичного поля та різниця потенціалів

Розглянемо однорідне електричне поле на ділянці між будь-якими точками 1 і 2, що перебувають на відстані d одна від одної; нехай із точки 1 у точку 2 під дією поля переміщується заряд q . У цьому випадку виконувану полем роботу можна подати через різницю потенціалів $\varphi_1 - \varphi_2$ між цими точками:

$$A_{1 \rightarrow 2} = q(\varphi_1 - \varphi_2)$$

або через напруженість $\vec{E}$ поля $A_{1 \rightarrow 2} = qEd \cos a = qE_x d$, де $E_x = E \cos a$ – проекція вектора $\vec{E}$ на вісь Ox , проведenu через точки 1 і 2. Порівнюючи обидва вирази для роботи, маємо:

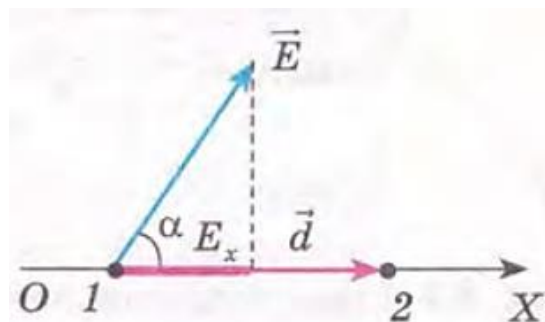
$$q(\varphi_1 - \varphi_2) = qE_x d$$

Звідси: $\varphi_1 - \varphi_2 = E_x d$ або

$$E_x = \frac{\varphi_1 - \varphi_2}{d} \quad (2)$$

З урахуванням співвідношення $\varphi_1 - \varphi_2 = -\Delta\varphi$ формула (2) набуває вигляду:

$$E_x = -\frac{\Delta\varphi}{d}$$

Очевидно, що аналогічні вирази можна написати для проекцій напруженості поля на інші осі координат. А у випадку, коли напрямки переміщення заряду та напруженості електричного поля збігаються, формула (2) набуває вигляду:

$$E = \frac{\varphi_1 - \varphi_2}{d} \quad \text{або} \quad E = \frac{U}{d}$$

Одиниця напруженості поля в СІ – **вольт на метр** $\left(\frac{\text{В}}{\text{м}}\right)$ – встановлено на підставі формули (2).

Напруженість однорідного електричного поля дорівнює 1 В/м, якщо різниця потенціалів між точками, розташованими на відстані 1 м у цьому полі, дорівнює 1 В.

Як уже говорилося, напруженість можна також подавати в ньютонях на кулон $\left(\frac{\text{Н}}{\text{Кл}}\right)$.

Дійсно: $1 \frac{\text{В}}{\text{м}} = 1 \frac{\text{Дж}}{\text{Кл}} \cdot \frac{1}{\text{м}} = 1 \frac{\text{Н} \cdot \text{м}}{\text{Кл} \cdot \text{м}} = 1 \frac{\text{Н}}{\text{Кл}}$.

Аналіз формули (2) показує: чим менше змінюється потенціал електростатичного поля на даній відстані, тем меншою є напруженість цього поля; якщо ж потенціал не змінюється, то напруженість поля дорівнює нулю.

Еквіпотенціальні поверхні

Для наочного уявлення електростатичного поля крім силових ліній використовують еквіпотенціальні поверхні.

Еквіпотенціальна поверхня - це поверхня, в усіх точках якої потенціал електростатичного поля має однакове значення

Закріплення нових знань і вмінь

Задача 1. Електрон пройшов прискорювальну різницю потенціалів -300 В. Визначте швидкість руху електрона, якщо початкова швидкість його руху дорівнювала нулю. Маса електрона $9,1 \cdot 10^{-31}$ кг, значення його заряду $-1,6 \cdot 10^{-19}$ Кл.

Дано:

$$\begin{aligned}\varphi_1 - \varphi_2 &= -300 \text{ В} \\ v_0 &= 0 \\ m &= 9,1 \cdot 10^{-31} \text{ кг} \\ q &= -1,6 \cdot 10^{-19} \text{ Кл}\end{aligned}$$

v —?

СІ

Аналіз фізичної проблеми

Оскільки знак заряду електрона є від'ємним і початкова швидкість його руху дорівнює нулю, то під дією сил поля електрон рухатиметься в напрямку, протилежному напрямку силових ліній поля, тобто в напрямку збільшення потенціалу. Таким чином, поле буде виконувати додатну роботу, в результаті чого кінетична енергія електрона і, відповідно, швидкість його руху збільшуватимуться. Отже, скориставшись формулою для розрахунку роботи електростатичного поля, яка подана через різницю потенціалів

$$A = e(\varphi_1 - \varphi_2)$$

і теоремою про кінетичну енергію

$$A = \Delta W_K = \frac{mv^2}{2} - \frac{mv_0^2}{2}, \quad \text{знайдемо шукану}$$

величину.

Пошук математичної моделі

Згідно з теоремою про кінетичну енергію: $A = \Delta W_K = \frac{mv^2}{2} - \frac{mv_0^2}{2}$, де A - робота сил поля, яка дорівнює $A = e(\varphi_1 - \varphi_2)$.

Таким чином $e(\varphi_1 - \varphi_2) = \frac{mv^2}{2}$. Звідси

$$v = \sqrt{\frac{2e(\varphi_1 - \varphi_2)}{m}}$$

$$v = \sqrt{\frac{2 \cdot (-1,6 \cdot 10^{-19} \text{ Кл}) \cdot (-300 \text{ В})}{9,1 \cdot 10^{-31} \text{ кг}}} \approx 1,07 \cdot 10^7 \left(\frac{\text{м}}{\text{с}}\right)$$

Перевірка розмірності

$$v = \sqrt{\frac{\text{Кл}(\text{В} - \text{В})}{\text{кг}}} = \sqrt{\frac{\text{Кл} \cdot \text{В}}{\text{кг}}} = \sqrt{\frac{\text{Кл} \cdot \text{Дж}}{\text{Кл} \cdot \text{кг}}} = \sqrt{\frac{\text{Н} \cdot \text{м}}{\text{кг}}} = \sqrt{\frac{\frac{\text{М} \cdot \text{Кг}}{\text{с}^2} \cdot \text{М}}{\text{Кг}}} = \sqrt{\frac{\text{М}^2}{\text{с}^2}} = \frac{\text{М}}{\text{с}}$$

Відповідь: $1,07 \cdot 10^7 \left(\frac{\text{м}}{\text{с}}\right)$.

Оголошення домашнього завдання

Написати конспект, опрацювати §3 с.16-18, впр.2,3,4 на с.19-20.

Зворотній зв'язок

- **Viber** 0662728430
- **E-mail** partitskiy.dmitro@kmerf.kiev.ua

!!!! у повідомленні з д/з не забуваємо вказувати прізвище, групу і дату уроку